

Mustafa Ateş, Dr. Öğr. Üyesi

1987 yılında Bursa'da doğdu. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2009). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Bursa İnebey Kütüphanesi'ndeki Fıkıh Usulü Kitapları Üzerine Bir Araştırma" konulu çalışmasıyla yüksek lisansını (2015), "Son Dönem Osmanlı Fakihlerinden İbn Âbidîn'in Fıkıhçılığı (Reddû'l-muhtâr Örneği)" adlı teziyle doktorasını (2019) tamamladı. Halen Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1114
İSAM Yayınları 250
İlmî Araştırmalar Dizisi 101
© Her hakkı mahfuzdur.

BİR OSMANLI FAKİHİ: İBN ÂBİDİN

Mustafa Ateş

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadıye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın yönetmeni M. Suat Mertoğlu
Yayın koordinasyon Erdal Cesar
Yayın editörü Mustafa Demiray
İmla-Tashiî İsa Kayaalp, İmayet Bebek
Bibliyografya İsmail Özbilgin
Tasarım Ender Boztürk (iç), Hasan Hüseyin Can (kapak)
Yayın takip Sema Doğan

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.

Proje koordinatörü Tuncay Başoğlu

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 01.09.2022 tarihli
ve 2022/05 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Ekim 2022
ISBN 978-625-428-106-8

Kapak görseli: İbn Âbidîn, *Serhu Manzûmeti Ulûdi resmî'l-müftî*,
Zahiriyye Kıp., nr. 10331, vr. 9^a (müellif hatı)

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle /Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Ateş, Mustafa

Bir Osmanlı fakihî İbn Âbidîn / Mustafa Ateş. İstanbul ; Ankara : İslam
Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
400 s. ; tbl. ; 23,5 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1114. İSAM Yayınları ;
250. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 101)

Kaynakça ve dizin var.

ISBN 978-625-428-106-8

İçindekiler

Tablolar 9

Kısaltmalar 10

Önsöz 11

Giriş

I. Konu ve Amaç 15

II. Kaynakların Değerlendirilmesi ve Yöntem 18

Birinci Bölüm

İBN ÂBİDÎN'İN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI ve ESERLERİ 27

I. Yaşadığı Dönem 29

A. Osmanlı'da Siyasi ve İdari Durum 29

B. İslam Coğrafyasının Diğer Bölgelerinde Siyasi ve İdari Durum 36

C. İlmî ve Kültürel Durum 40

II. Hayatı 47

A. Ailesi ve Nesebi 47

B. Eğitim-Öğretim Hayatı 48

C. Öğrencileri 59

Ç. İlmî Kişiliği 60

D. Tasavvufî Kişiliği 64

III. Eserleri 71

A. Fıkıh Kitapları 71

1. Usûl-i Fıkıh 71

2. Fûrû-i Fıkıh 72

3. Fetâvâ 74

B. Fıkıh Risaleleri 75

1. Usûl-i Fıkıh Risaleleri 75
2. Fürû-i Fıkıh Risaleleri 76
  - a. İbadetler 76
  - b. Muamelat 79
3. Muhtelif Risaleleri 84
- C. Diğer Eserleri 86

İkinci Bölüm

METİN – ŞERH – HAŞİYE BAĞLAMINDA

REDDÜ'L-MUHTÂR 89

- I. Metin-Şerh-Haşiye Geleneğine Genel Bir Bakış 91
- II. *Reddû'l-Muhtâr*'ın Genel Özellikleri 97
  - A. Telif Sebebi ve Usulü 97
  - B. Kaynakları 101
    1. Timurtaş ve *Tenvirü'l-ebâr* Adlı Eseri 102
    2. Haskefi ve *ed-Dürrü'l-muhtâr* Adlı Eseri 103
    3. Kullandığı Diğer Kaynaklar 106
      - a. Fıkıh Kaynakları 108
        - i. Usul Kaynakları 108
        - ii. Fürû Kaynakları 109
      - b. Fıkıh Eserleri Dışındaki Kaynaklar 118
    4. İbn Âbidîn'e Göre Muteber Kaynaklar 119
- III. Bir Haşiye Olarak *Reddû'l-Muhtâr* 129
  - A. Hükümlerin Delillerini Tespit 130
    1. Hükümleri Delillendirme 131
    2. Delilleri Değerlendirme 134
    3. Önceki Katkıları Değerlendirme 140
  - B. Metnin/Şerhin Tadil ve Tashihi 144
    1. Tenkit 144
    2. Tashih 149
    3. Eksik Yönleri Tamamlama 154
  - C. Fikhî Görüşlerin Farklı Kitaplardaki İzini Sürme 158
- IV. *Reddû'l-Muhtâr*'da Şer'î Deliller ve Şer'î Hükümler 163
  - A. Şer'î Deliller 163
    1. Kitap 164
    2. Sünnet 169

3. İcmâ 174
4. Kıyas 177
5. İstihsan 182
6. Diğer Deliller 185
  - a. Örf 185
  - b. Şer'u men kablenâ 189
  - c. Sahâbî Kavli 191
  - ç. İstishap 192
- B. Şer'î Hükümler 193
  1. Farz ve Vâcip 194
  2. Sünnet ve Nafile 196
  3. Haram ve Mekruh 199

Üçüncü Bölüm

İBN ÂBİDİN'İN REDDÜ'L-MUHTÂR'DA TAKİP ETTİĞİ USUL 203

- I. İbn Âbidîn'e Göre Hanefî Mezhebinde Fakihlerin Tasnifi 209
- II. Taklit 217
  - A. *Taklit* Kavramına Genel Bir Bakış 217
  - B. İbn Âbidîn'in *Taklit* Kavramına ve Taklitle İlişkili Meselelere Bakışı 225
    1. *Taklit* Kavramı 225
    2. Mezhep-Taklit İlişkisi ve Bir Mezhebe İntisabın Gerekliği 228
    3. Râcih Görüşü Uymanın Gerekliği 233
    4. İbn Âbidîn'in Mezhep Tasavvuru 238
  - C. İbn Âbidîn'e Göre Taklit Usulü veya Resmü'l-müftî 245
    1. Resmü'l-müftînin Konusu 248
    2. Resmü'l-müftînin Gayesi ve Muhatabı 250
    3. Resmü'l-müftî İlkeleri 252
  - Ç. İbn Âbidîn'in Taklit Faaliyeti 266
    1. Taklit 270
    2. Temyiz 273
- III. İctihat 281
  - A. Modern Dönem İctihat Tartışmalarına Genel Bir Bakış 281
  - B. İbn Âbidîn'in İctihat Anlayışı 286
    1. Mutlak İctihat 287
    2. Mezhep İçi İctihat 289

C. İbn Âbidîn'in Mezhep İçi İctihat Faaliyeti	290
1. Tercih	290
a. İbn Âbidîn'in Delil Merkezli Tercih Kriterleri	292
i. Naslara Uygunluk	293
ii. Kıyasa / Mezhep Birikimine Uygunluk	300
iii. İstihsan	305
b. Diğer Mezheplerden Yaptığı Tercihler	316
2. Tahriç	321
a. Fer'î Hükümlerden Fer'î Hüküm Elde Etme (Fıkhî Kıyas)	324
b. Kaidelerden Fer'î Hüküm Elde Etme	333
c. Fer'î Hükümlerden Kaide Elde Etme	338
IV. Taklit-İctihat Hiyerarşisinin Dayandığı Temel Dinamikler	343
V. İbn Âbidîn'in Osmanlı'da Tartışılan Bazı Fıkhî Meselelere Yaklaşımı	349
A. Para Vakıfları	349
B. Bey' bi'l-vefâ ve Bey' bi'l-istiğlâl	353
C. Bey'u'l-îne	355
Ç. Mükrehin Talakı	357
D. Tütün ve Kahve	359
Sonuç	361
Dizin	391

Önsöz

Müslümanların amelî hayatına yönelik bilgi ve hükümleri ihtiva eden fıkıh ilmi, tarih boyunca çeşitli zaman ve bölgelerde ortaya çıkan yeni meselelerin hükümlerini içtihat yoluyla sistemli ve tutarlı bir şekilde tespit etme vazifesini üstlenmiştir. Mezheplerin teşekkülünden sonra mutlak içtihat kapısı kapanmış ve içtihat amelîyesi mezhep içerisinde devam etmiştir. Bununla birlikte mezhep içi tutarlılık ve hukuki istikrar kaygısı, zamanla mezhep içi işleyişe dair ilkelerin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Önceleri bu ilkeler mezhep literatürü içerisinde dağınık bir şekilde yer alırken, ilerleyen süreçte bunları bir araya getiren çeşitli eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Hanefî mezhebi söz konusu olduğunda bu alanda yazılan en kapsamlı çalışmalardan biri, İbn Âbidîn'in *Şerhu'l-Manzûme el-müsemmât bi-Ukûdi resmi'l-müftî* adlı risalesidir. Mezhep içi işleyişin daha ziyade taklit boyutunu düzenleyen resmî'l-müftî kriterleri dikkate alındığında, taklidin dahi bir usul çerçevesinde yapılması gerektiği görülmektedir. Bununla birlikte gerektiğinde tercih ehli fakihler, birer içtihat faaliyeti olarak nitelendirilen tahrîç ve delil merkezli tercih yapabilmektedir.

Mezhep müntesibi bir fakih olarak son dönem Osmanlı fakihlerinden İbn Âbidîn'in hüküm elde etme faaliyetinin keyfiyeti ve resmî'l-müftî kriterlerinin bu faaliyetteki rolü, kanaatimizce mezhep içi işleyiş hakkında önemli veriler sunacak kritik konulardır. Zira Hanefî mezhebinin son dönemdeki en önemli temsilcilerinden biri olması hasebiyle İbn Âbidîn'in fıkıh faaliyeti, aynı zamanda Hanefî mezhebindeki mezhep içi işleyişin geldiği son noktayı temsil etmektedir. Diğer taraftan İbn Âbidîn'in modern dönemin hemen öncesinde ve taklit-içtihat tartışmalarının yoğunlaşmaya başladığı bir süreçte yaşamış olması, fıkıh tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü eserlerinin büyük bir kısmını haşiye türünde kaleme alan ve mezhebe

intisabın gereğini savunan bir fakih olarak İbn Âbidîn, bir bakıma söz konusu eleştirilerin hedefinde yer almaktadır. Bu açıdan değerlendirip İbn Âbidîn'i *mukallit* olarak niteleyenler bulunmakla birlikte, onu modern dönem öncesinde reform öncüsü bir fakih olarak görenler de mevcuttur.

Reddû'l-muhtâr adlı eseri çerçevesinde İbn Âbidîn'in fıkıh düşüncesini ve hüküm tespitinde takip ettiği usulü tespit etmeyi hedefleyen bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konu, amaç, kaynaklar ve yöntemle temas edilmekte, konuyla ilgili literatüre yer verilmektedir. Birinci bölümde İbn Âbidîn'in hayatı, eserleri, ilmî ve tasavvufî kişiliği ile yaşadığı dönemin siyasi, ilmî ve kültürel durumu ele alınmaktadır. İkinci bölümde *Reddû'l-muhtâr*, genel özellikleri ve kaynakları bakımından incelenmekte, söz konusu eserin içeriğine ve yöntemine yönelik çeşitli tahliller yapılmakta ve -bir fıkıh haşiyesi olması bakımından- eserin ilmî niteliği sorgulanmaktadır. Üçüncü bölümde ise İbn Âbidîn'in *Reddû'l-muhtâr* adlı eserinde hüküm tespit ederken takip ettiği usul belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca onun fıkıh düşüncesi üzerinde etkili olan taklit, içtihat ve mezhep hakkındaki fikirleri incelenmiştir.

Bu kitap, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Son Dönem Osmanlı Fakihlerinden İbn Âbidîn'in Fıkıhçılığı (Reddû'l-Muhtâr Örneği)* adıyla Ocak 2019'da tamamladığımız doktora tezimize dayanmaktadır. Çalışmanın her aşamasında birçok kişinin katkı ve desteği bulunmaktadır. İlk olarak, konu tespitinden çalışmanın tamamlanmasına kadar geçen süreçte yakın ilgi, destek ve teşviklerini gördüğüm danışman hocam Prof.Dr. Recep Cici'ye minnettar olduğumu ifade etmeliyim. Tez jürisinde yer alarak görüş ve önerileriyle değerli katkılarda bulunan hocalarım Prof.Dr. Abdurrahman Kurt, Prof.Dr. Osman Şahin, Doç.Dr. Hasan Özer ve Dr. Öğr. Üyesi Eren Gündüz'e şükranlarımı arz ederim. Araştırmanın muhtelif aşamalarında kendileriyle istişare etme fırsatı bulduğum ve muhtevaya ilişkin görüşlerini benimle paylaşan Prof.Dr. Ali Kaya, Prof.Dr. Tuncay Başoğlu, Doç. Dr. Özgür Kavak, Doç.Dr. Eyyüp Said Kaya, Dr. Öğr. Üyesi Kenan Özçelik, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem Taş, Dr. Öğr. Üyesi Enes Taş ve Arş.Gör.Dr. Muhammet Ateş'e ve özellikle çalışmayı baştan sona okuyan ve her aşamada önemli fikir ve tavsiyeleriyle desteğini eksik

etmeyen Dr. Öğr. Üyesi Seyit Mehmet Uğur ve Dr. Öğr. Üyesi M. Yasin Akbaş'a müteşekkirim. Son olarak tahsil hayatım boyunca teşviklerini ve dualarını benden esirgemeyen ebeveynime, gösterdikleri fedakârlık ve anlayış için eşime ve oğluma, ayrıca kapakta kullanılan görseli bizimle paylaşan Doç.Dr. Şenol Saylan'a ve çalışmanın kitaplaşması sürecinde ilgi ve özenleri sebebiyle İSAM yetkilileri ile editör Dr. Mustafa Demiray'a teşekkür ederim.

Mustafa Ateş
Kütahya 2022